

КАЛАШНИКОВА Л.В.

старший викладач кафедри практичної психології
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький

МОЛОДШИЙ ШКІЛЬНИЙ ВІК У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ

У статті визначено психологічну сутність просоціальної поведінки як наукового феномену. Проаналізовано співвідношення між просоціальною поведінкою та різними видами активності особистості. Представлено егоальтруїстичне розуміння сутності мотивації просоціальної поведінки.

Висвітлено вікові особливості молодших школярів, що дозволяють розглядати цей період онтогенезу в якості сенситивного та продуктивного для формування просоціальної поведінки. Серед дієвих детермінант цього процесу розглядаються особливості соціальної ситуації, тенденції розвитку моральної свідомості й самосвідомості молодших школярів, якісні новоутворення та інтенсивний розвиток психологічних механізмів формування просоціальної поведінки.

Ключові слова: просоціальна поведінка, его-альтруїстична спрямованість, молодший шкільний вік, ідентифікація, емпатія, рефлексія.

Постановка проблеми. В умовах кардинальних змін, що відбуваються в усіх сферах сучасного українського суспільства, особливої актуальності набуває проблема відродження духовних цінностей українського народу та створення сприятливих умов для формування національно патріотичної, гармонійно розвиненої та високomorальної особистості, суттєвою ознакою якої є демонстрація просоціальної поведінки. Одним із пріоритетних напрямків успішної реалізації вказаної проблеми є докорінне переосмислення парадигми виховання та наукове обґрунтування нових підходів до гуманізації та діалогізації освітнього процесу. В першу чергу йдеться про впровадження наукових концепцій Г.О. Балла [1], І.Д. Беха [2], М.Й. Боришевського [3] та інших українських учених.

Актуальність дослідження просоціальної поведінки на різних етапах онтогенетичного розвитку особистості обумовлюється передовсім її безумовною практичною значущістю для подальшої гуманізації не тільки освітнього процесу, але й українського суспільства загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що вивченням просоціальної поведінки займаються як вітчизняні (В.В. Абраменкова, О.З. Басіна, І.Д. Бех, Л.П. Виговська, Т.П. Гаврилова, І.А. Княжева, С.К. Нартова-Бочавер, О.Є. Насиновська, І.В. Сингаївська, Д.Й. Фельдштей та інші), так і західні (Дж. Аронфрід, Б. Берковіц, В. Білскі, Д. Данієльс, Б. Латане, З. Скорни, Є. Стауб, С. Шварц та інші) науковці.

У психології просоціальна поведінка найчастіше розуміється як поведінка, що приносить користь людям [6, с. 396]. Варто вказати, що для розкриття специфіки такої поведінки в науковій літературі використовується ціла низка категорій, яким надають синонімічного значення або, навпаки, намагаються диференціювати. Беручи за основу суттєві ознаки просоціальної поведінки, а саме: позитивну спрямованість, ціннісне ставлення до навколишніх та суспільну корисність, зазначимо, що традиційне її розуміння в термінах «альтруїстичної», «допомагальної», «кооперативної», «гуманістичної», «моральної» та «милосердної» поведінки знаходиться в родовидових відношеннях з більш загальною дефініцією. Просоціальна поведінка при цьому виступає складною категорією, що має різновиди, які реалізуються в континуумі між полюсами «Я» та «Інші», за умови встановлення гармонійного співвідношення між ними.

Наукове розуміння сутності феномену просоціальної поведінки передбачає аналіз її співвідношення з різними видами активності. О.В. Лішин вказував, що до складу суспільно корисної діяльності «можуть увійти будь-які види активності, що засновані на безкорисливому піклуванні, самоорганізації та супроводжуються насиченим емоційним спілкуванням» [7, с. 100]. Н.М. Власова, А.А. Гусейнов, Р.С. Немов, В.А. Петровський та Д.Й. Фельдштейн пов'язують просоціальну поведінку з виявом понаднормативної активності особистості. Зокрема, В.А. Петровський, вивчаючи трансфінітну психологію особистості, поклав в основу принцип неадаптивної активності, згідно з яким діяльність людини може мати неадаптивний характер і виходити за межі функції пристосування до гомеостатичних, гедонічних і прагматичних потреб. Це може виявлятися в актах самопожертви, відданості загальнолюдським цінностям, ціннісного ставлення до навколишніх.

Поруч із понаднормативною, просоціальну поведінку пов'язують і з нормативною активністю. Б.С. Братусь, розкриваючи сутність нормального розвитку особистості, вказував, що умовами й одночасно критеріями такого розвитку є: ставлення до іншої людини як самоцінності, здатність до децентрації, самовіддачі та любові як способу реалізації цього ставлення» [4, с. 50].

Суттєвим фактором, що підтверджує існування зв'язку просоціальної поведінки з нормативною активністю є її его-альтруїстична спрямованість. Теоретичне обґрунтування та експериментальне підтвердження тези про те, що прагнення особистості вчинити просоціально стимулюється не тільки альтруїстичними, але й егоїстичними мотивами, які виникають під час сприймання ситуації неблагополуччя іншої людини знаходимо у зарубіжних (Д. Батсон, Дж. Клері, А. Омото, Ш. Шварц) та вітчизняних (І.Д. Бех, О.З. Басіна, О.В. Лішин, О.Є. Насиновська, Є.В. Субботський, Д.Й. Фельдштейн) науковців.

Розуміння еґо-альтруїстичної спрямованості просоціальної поведінки ґрунтується на діалогічному підході [5] та на існуванні двоцентричності мотиваційної системи будь-якої поведінки й міжособистісних стосунків. Йдеться про існування двох полюсів «Необхідного» та «Бажаного» вихідної суперечності мотивації просоціальної поведінки, які утворюють напружене енергетичне поле в межах і під впливом якого відбувається вибір суб'єктом саме суспільно корисної форми поведінки. Двоцентричність міжособистісних стосунків також передбачає взаємодію двох полюсів, де полюс «Я» включає прагнення суб'єкта до самозбереження та піклування про себе, а полюс «Інші» – прагнення зрозуміти стан іншої людини та допомогти їй. Абсолютизація будь-якого полюсу мотиваційної системи в кінцевому результаті призводить до девальвації особистості. Якщо людина діє і живе лише для інших, то її самозречення деструктивно впливає на неї. Якщо ж особистість абсолютизує власні потреби, то спостерігається поступова втрата здатності розуміти навколишніх та конструктивно взаємодіяти з ними. Тільки гармонія – рівновага між полюсами «Я» та «Інші» – сприяє створенню рівноправних суб'єкт-суб'єктних стосунків та рівнозначних позицій, що й призводить до виникнення ціннісного ставлення до «Я» та «Інших», взаємопроникнення та прийняття один одного. Саме подібний баланс стосунків і лежить в основі просоціальної поведінки.

Аналіз наукової літератури засвідчує, що, поруч із ґрунтовно вивченими особливостями сформованості суспільно корисної поведінки в дошкільному (В.В. Абраменкова, М.В. Воробйова, І.А. Княжева, Я.З. Неверович, О.О. Смірнова, Є.В. Субботський, В.М. Холмогорова та ін.), підлітковому (О.В. Лішин, Н.М. Румянцева, Д.Й. Фельдштейн та ін.) та юнацькому (В.Е. Кім, О.Е. Насиновська, О.В. Овчиннікова, Я. Рейковський, З. Скорни та ін.) періодах, спостерігається недостатня теоретична та практична розробленість означеної проблеми стосовно молодшого шкільного віку, хоча саме на цьому етапі онтогенетичного розвитку особистості виникають передумови, які дозволяють вважати його сенситивним та продуктивним для формування просоціальної поведінки. В першу чергу мова йде про особливості соціальної ситуації, тенденції розвитку моральної свідомості та самосвідомості молодших школярів, якісні новоутворення, серед яких найбільш важливим є інтенсивний розвиток психологічних механізмів формування просоціальної поведінки.

Мета статті полягає в теоретичному аналізі вікових особливостей молодших школярів, що здатні сприяти процесові формування просоціальної поведінки на цьому етапі онтогенетичного розвитку особистості.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. У контексті вивчення молодшого шкільного віку в якості сенситивного та продуктивного періоду для формування просоціальної поведінки важливими є погляди Ж. Піаже про появу у семирічних дітей феноме-

ну кооперації, яка розуміється наслідком розвитку здібності дитини бачити світ із позиції іншої людини. Результати експериментальних досліджень П. Гріна, Л. Мерфі, Дж. Найт, Л. Харіса, Ф. Шнейдера підтвердили існування кореляції між віком дітей та рівнем їх альтруїзму. Зокрема, було зафіксовано, що саме в молодшому шкільному віці у обстежуваних спостерігається зростання прагнення ділитися з навколишніми та допомагати їм, жертвуючи своїм часом [8, с. 270].

У психолого-педагогічних дослідженнях визнано, що формування просоціальної поведінки в молодшому шкільному віці відбувається під впливом зміни провідної діяльності та соціального статусу дитини. Разом із цим молодший шкільний вік характеризується довірою та відкритістю до зовнішніх впливів, сенситивністю до свідомого засвоєння соціальних і моральних норм та еталонів, окресленням кола особистісних цінностей та поступовим включенням до їх складу ціннісного ставлення до навколишніх (І.Д. Бех, О.С. Богданова, М.Т. Дригус, Ю.О. Приходько, О.О. Ставицький, Н.О. Шевченко, В.П. Філіпова та інші).

Як засвідчують результати досліджень І.Д. Беха, О.С. Богданової, М.Й. Боришевського, М.Т. Дригус, О.О. Ставицького молодші школярі внутрішньо готові до засвоєння моральних знань. З одного боку, відбувається розвиток та збагачення моральних уявлень, які вже існують у дитини, а з іншого – активний процес засвоєння нових моральних понять, поглиблене розуміння їх сутності, оперування цими поняттями під час вирішення вербальних та реальних моральних колізій.

Молодші школярі, знаходячись на рівні «морального реалізму» та на етапі репродуктивної моральної активності, виявляють підвищений інтерес до правил та норм суспільно корисної поведінки за умови, що вона декларується референтними дорослими. Однак, у реальному житті вони досить часто не дотримуються відомих просоціальних імперативів. Існування подібної невідповідності науковці пояснюють за рахунок існування конфлікту між альтруїстичними та егоїстичними групами мотивів, дитячого егоцентризму та недостатньої сформованості умінь орієнтуватися на стан навколишніх, абстрактності моральних понять. Крім того, молодшим школярам важко вийти за межі конкретної моральної колізії.

Щоб просоціальні імперативи стали внутрішніми регуляторами поведінки та виконували роль вихідних орієнтирів у системі загальнолюдських цінностей, необхідно сприяти їх переходові з раціонального на особистісний рівень засвоєння. За такої умови зовнішня необхідність діяти згідно званої норми переломлюється через особистісну сферу дитини, яка починає не просто коритися нормі, звичаю чи традиції з метою одержати схвалення від референтного оточення чи адаптуватися до соціуму, а своєю поведінкою прагне пристосувати дійсність до себе, до своїх моральних уявлень та переконань.

Аналіз вікових особливостей молодших школярів засвідчує, що поруч із позитивними зрушеннями в сфері моральної свідомості, на цьому етапі онтогенезу відбувається інтенсивний розвиток і самосвідомості дітей. В першу чергу йдеться про зміни в структурі «Я-концепції», до складу якої крім констатувального «реального образу Я» входить «перспективне Я», яке традиційно інтерпретується як «ідеальний образ Я» [8, с. 280]. Суттєвою особливістю «реального образу Я» молодших школярів виступає домінування позитивних рис. С.Г. Якобсон та Л.П. Почеревина вказують, що прагнення дитини зберегти позитивний образ «Я» і лежить в основі моральної регуляції поведінки.

Узагальнюючи результати досліджень М.Е. Боцманової, О.В. Захарової, Л.С. Холмогорової, С.Г. Якобсон та інших учених, можна констатувати, що самооцінка виступає психологічним механізмом, який здатний, з одного боку, стримувати небажану форму поведінки, а з іншого, сприяти демонстрації гуманного ставлення до навколишніх. С.Г. Якобсон вважає, що позитивних результатів у саморегуляції поведінки можна чекати лише тоді, коли самооцінка не супроводжує вчинок дитини, а передує йому. За цієї умови оцінюється не актуальний образ «Я», а те, яким стане цей образ, якщо норму буде порушено. Негативна самооцінка, що зумовлена уявленим вчинком, породжує потенційний негативний образ «Я», якого суб'єкт прагне уникнути, що й регулює поведінку, сприяючи здійсненню корисних оточенню вчинків. Необхідно зауважити, що такий психологічний механізм діє, коли у суб'єкта вже сформоване позитивне уявлення про себе і він не хоче втрачати його. Йдеться про розвиток здатності дитини відійти від конкретної ситуації й оцінити не лише окремий вчинок, але й себе як його суб'єкта, власну позицію відносно засвоєних імперативів.

Як засвідчує проведений нами аналіз психологічної літератури, на формування просоціальної поведінки в молодшому шкільному віці позитивно впливає набуття дитиною навичок соціальної взаємодії з навколишніми. Д.Б. Ельконін зазначає, що саме на цьому етапі онтогенезу відбувається поступова «втрата безпосередності» в соціальних стосунках дитини, яка вчиться гальмувати імпульсивні та надавати перевагу довільним діям, підпорядковувати свою поведінку усвідомленим правилам і нормам й спрямовувати її на виконання завдань, що поставлені референтними дорослими. Саме внутрішня позиція школяра й виступає дієвим механізмом саморегуляції поведінки, яка поступово набуває ознак довільності та керованості. Дослідженням особливостей саморегуляції моральної поведінки в молодшому шкільному віці займалися М.Й. Боришевський, О.Ю. Осадько, Р.В. Павелків, І.В. Сингаївська та інші психологи.

Поруч із системою «дорослий-дитина» в молодшому шкільному віці спостерігається зростання значущості системи «дитина-

однолітки», де домінують кооперативні стосунки, які розглядаються вченими основою для формування ціннісного ставлення дитини до навколишніх. Дійсно серед однолітків домінують рівноправні та симетричні стосунки, що сприяють розвитку критичності, терпимості, уміння стати на позицію іншого та зменшенню дитячого егоцентризму.

Одним із факторів, що позитивно впливає на формування просоціальної поведінки в молодшому шкільному віці є активний розвиток ідентифікації, емпатії та рефлексії. Ідентифікацію як психологічний механізм формування просоціальної поведінки найчастіше досліджують у двох площинах: як уподібнення суб'єкта зразку та як постановку його на місце іншої людини (В.В. Абраменкова, О.З. Басіна, В.Є. Кім, В.С. Мухіна, О.Е. Насиновська, Дж. Гервіртц, М. Харріс та інші). Результати досліджень О.З. Басіної підтвердили, що часткова ідентифікація з нестійким та ситуативним уподібненням здатна вплинути на спрямованість поведінки дитини за умови ідеального перевтілення в іншу людину. При цьому раніше нейтральний для суб'єкта факт починає набувати особистісного смислу. На противагу західним авторам, які звертаються до ідентифікації суб'єкта поведінки з просоціальною моделлю, вітчизняні науковці, не відкидаючи дієвості впливу зразків, пояснюють ціннісне ставлення до оточення й за рахунок дієвої групової, колективістичної та солідарної ідентифікації.

Поруч із ідентифікацією на формування просоціальної поведінки впливає й емпатія. Незважаючи на існування різних концептуальних підходів до розуміння сутності цього феномену, як західні, так і вітчизняні науковці сходяться на тому, що емпатія виступає дієвим психологічним механізмом альтруїстичного акту (Дж. Аронфрід, Б. Андервуд) та сприяє формуванню ціннісного ставлення до іншої людини та здійсненню стосовно неї просоціальних вчинків (В.В. Абраменкова, Л.П. Виговська, Т.П. Гаврилова, І.М. Коган, Ж.М. Маценко, Я.З. Неверович, Т. Рібо). У межах вивчення емпатії як психологічного механізму формування суспільно корисної поведінки в молодшому шкільному віці важливим є вивчення своєрідності впливу емпатії на спрямованість поведінки молодших школярів (І.Д. Бех, А.А. Валантинас, Л.П. Виговська, Т.П. Гаврилова та ін.) та дослідження психологічної структури й багаторівневості емпатії (І.Д. Бех, Л.П. Виговська, С.М. Максимець та інші). Щодо динаміки емпатійного процесу виокремлюються три позиції. Згідно першої в основі поведінки, яка корисна навколишнім лежить співчуття (О.О. Бодальов, А.А. Валантинас, Л.П. Виговська, Т.П. Гаврилова, Б.І. Додонова, С.П. Кухаренко та ін.), стосовно другої – співпереживання (Дж. Аронфрід, К. Бетсон, Дж. Кок, К. Мак-Девіс, М. Хоффман). Більш виваженою є позиція А.В. Запорожця, Я.З. Неверович та Л.П. Стрелкової, які дійшли висновку, що співчуття та співпереживання, виступаючи взаємопов'язаними ланками емпатійного ланцюга,

слід розглядати рівноправними пусковими механізмами для здійснення просоціальних вчинків.

Якщо ідентифікація та емпатія сприяють ціннісному ставленню до іншої людини за рахунок самоототожнення та наближення психологічних просторів «Я» та «не-Я» за умови збереження власної ідентичності суб'єкта поведінки, то рефлексія допомагає суб'єктові спланувати бажану форму поведінки, співвідносити її з тією ситуацією, в якій знаходиться індивід, здійснити самоконтроль та оцінити її результати. І.Д. Бех та М.Й. Боришевський розглядають рефлексію як механізм морального розвитку особистості. Вона потрібна для пред'явлення до себе нових вимог, а значить і нових моделей поведінки, співвіднесення намірів із реальними діями.

Висновок. Зрозуміло, що розглянуті особливості становлення молодших школярів не визначають усього різноманіття змін, що відбуваються на цьому етапі онтогенезу. Однак, їх наявність дозволяє розглядати молодший шкільний вік сенситивним та продуктивним для формування просоціальної поведінки. Психологічними передумовами, які сприяють цьому процесові, виступають зміна провідного виду діяльності та внутрішня позиція школяра, провідні тенденції розвитку моральної свідомості й самосвідомості на цьому етапі онтогенезу, новоутворення, які виникають у когнітивній, мотиваційній, емоційно-вольовій і поведінковій сферах особистості, а також активний розвиток ідентифікації, емпатії та рефлексії, що виступають психологічними механізмами формування просоціальної поведінки.

Перспективи подальшої науково-дослідницької роботи вбачаємо в організації емпіричного дослідження, спрямованого на виявлення взаємозв'язку між рівнем розвитку просоціальної поведінки та особливостями сформованості ідентифікації, емпатії та рефлексії в молодшому шкільному віці.

Список використаних джерел

1. Балл Г.О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах) / Г.О. Балл. – К.; Рівне: Видавець Олег Зень, 2007. – 172 с.
2. Бех І.Д. Виховання особистості: у двох книгах: навчально-методичний посібник / І.Д. Бех. – К.: Либідь, 2003. – Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. – 280 с.; Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. – 342 с.
3. Боришевський М.Й. Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності: монографія / М.Й. Боришевський. – К.: Академвидав, 2010. – 416 с.
4. Братусь Б.С. Аномалии личности / Б.С. Братусь. – М.: Мысль, 1988. – 301 с.
5. Дьяконов Г.В. Основы диалогического подхода в психологической науке и практике: монография / Г.В. Дьяконов. – Кировоград: РИО КГПУ им. В. Винниченка, 2007. – 847 с.
6. Кайл Р.В. Детская психология: Тайны психики ребенка: Пер. с англ. / Р.В. Кайл. – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. – 416 с.
7. Лишин О.В. Диагностика уровня сформированности общественно полезной деятельности как способ психологической характеристики воспитательного

процесса / О.В. Лишин // Психологический журнал.- 1990. - Том 11. - № 4. - С. 98 - 107.

8. Психология человека от рождения до смерти / Под ред. А.А. Реана. - СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. - 656 с.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Ball H.O. Psykholohichni aspekty hymanizatsii suspilnykh vidnosyn u konteksti paradyhmy dialohu// Dialohichnist yak forma isnuvannia i rozvytku osobystosti: monohrafiia/ Za zah. red. H.O. Balla, M.V. Papuchi. -Nizhyn: «Milanik», 2007. - S. 5 - 16.
2. Bekh I.D. Vykhovannia osobystosti: u dvokh knykhakh / I.D. Bekh. - K.: Lybid, 2003. - Kn. 1: Osobystisno-orientovanyi pidkhid: teoretyko-tekhnohichni zasady. - 280 s.; Kn. 2: Osobystisno-orientovanyi pidkhid: naukovo-praktychni zasady. - 342 s.
3. Boryshevskiy M.Y. Doroha do sebe: Vid osnov subiektnosti do vershyn dukhovnosti: monohrafiia / M.Y. Botyshevskiy. - K.: Akademvydav, 2010. - 416 s.
4. Bratus B.S. Anomalii Lichnosti / B.S. Bratus. - M.: Mysl, 1988. - 301 s.
5. Diakonov H.V. Osnovy dialohicheskoho podkhoda v psykholohicheskoi nauke I praktike: monohrafiia / H.V. Diakonov. - Kirovohrad: RIO KHPU im. V.Vinnichenka, 2007. - 847 s.
6. Kail R.V. Detskaia psikhologiiia: Tainy psikhiki rebenka: Per. s ang. / R.V. Kail. - SPb.: praim-EVROZNAK, 2002. - 416 s.
7. Lishin O.V. Diagnostika urovnia sformirovannosti obshestvenno poleznoi deiatelnosti kak sposob psikhologicheskoi kharakteristiki vospitatelnogo protsesa / O.V. Lishin // Psikhologicheskii zhurnal. - 1990. - Tom 11. - № 4. - S. 98 - 107.
8. Psikhologiiia cheloveka ot rozhdeniia do smerti / Pod red. A.A. Reana. - SPb.: praim-EVROZNAK, 2002. - 656 s.

Kalashnykova L.

YOUNGER SCHOOL AGE IN THE CONTEXT OF FORMING OF PROSOCIAL BEHAVIOUR

The article defines the psychological essence of the prosocial behaviour as a complex category that contains varieties, substantial signs of which are positive orientation, valued attitude towards the others and social usefulness. Correlation between the prosocial behaviour, above normative and normative types of personal activity is analyzed. Ego-altruistic understanding of the essence of the prosocial behaviour's motivation, which is based on the dialogic approach and bicentric motivation system of the prosocial behaviour and interpersonal relations, is represented in the article. Primary school students' age features, which allow this period of the ontogenesis to be considered as sensitive and productive for prosocial behaviour's forming, are highlighted. Among effective determinants of this process social situation features and qualitative changes, which occur in the moral consciousness and self-consciousness of the primary school students, are considered in the first place. The point is that the students are sensitive to the conscious mastering of the prosocial imperatives, outlining the circle of the personal values and including them as a part of the value relation to the others. There is a tendency to the increasing effectiveness of the "perspective I", child's aspiration for saving the "positive mode of Me" and self-appraisal, that foregoes the act, in the basis of the prosocial behaviour's regulation in the younger school age. Among the qualitative new formations, the most effective for the prosocial behaviour's forming are identification, empathy and reflexion, which contribute to the arising of the value attitude to the others and realization of the prosocial acts.

Keywords: *prosocial behavior, ego-altruistic orientation of prosocial behavior, younger school age, identification, empathy, reflexion.*

Калашикова Л.В.

МЛАДШИЙ ШКОЛЬНЫЙ ВОЗРАСТ В КОНТЕКСТЕ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОСОЦИАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ

В статье определено психологическую сущность просоциального поведения как научного феномена. Проанализировано соотношение между просоциальным поведением и разными формами активности личности. Представлено эго-альтруистическое понимание сущности мотивации просоциального поведения.

Осуществлено попытку освещения возрастных особенностей младших школьников, что позволяет рассматривать этот период онтогенеза в качестве сензитивного и продуктивного для формирования просоциального поведения. Среди действенных детерминант этого процесса рассматриваются особенности социальной ситуации, тенденции развития морального сознания и самосознания младших школьников, качественные новообразования и интенсивное развитие психологических механизмов формирования просоциального поведения.

Ключевые слова: *просоциальное поведение, эго-альтруистическая направленность, младший школьный возраст, идентификация, эмпатия, рефлексия.*